

ІСТОРИКО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ НАСЕЛЕННЯ ПИРЯТИНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ.

У статті досліджується населення сотенного містечка Гетьманщини за матеріалами Румянцевського опису Пирятина. Визначається чисельність та статеві-вікові структури його мешканців.

Ключові слова: Румянцевський опис, містечко, демографія, населення, статі, вік, Пирятин.

У сучасній урбаністиці значний інтерес викликає не лише феномен міста, а й сформована ним специфічна міська культура. Носіями цієї культури є самі міські жителі, а тому дослідження функціонування населення, його побут, світогляд, звички є пріоритетними і першочерговими. Традиційною базою для таких досліджень у європейській історіографії є розробки в галузі історичної демографії і соціальної історії, спрямовані на вивчення демографічної поведінки населення та його структури [1]. У вітчизняному історіописанні, навпаки, основна увага приділяється міському поселенню та його розвитку [2], проведенню забудови і створення архітектурних ансамблів [3], формування топоніміки і еволюції органів влади та самоврядування.

Зауважимо, що в останні роки в Україні значно зріс науковий інтерес до соціальної історії та історичної демографії, вивчаються різноманітні аспекти функціонування як міського, так і сільського соціумів. Відмітимо дослідження В.Дмитренка [4], Н. Пилипенко [5], О. Сакала [6], праці Ю. Волошина [7] та І. Сердюка [8].

Серед облікових джерел ХVІІІ ст. (компюти, ревізії, описи тощо) одним з найважливіших для вивчення міського населення Гетьманської України є Генеральний опис Малоросії 1765-1769 рр. [9, 145]. За своїм змістом і обсягом він є унікальним джерелом інформації, оскільки містить 969 книг, у яких зосереджені відомості про 3,5 тис. населених пунктів Гетьманщини [10; 11].

Матеріали опису зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у місті Києві (Ф. 57). Але документи перепису окремих населених пунктів майже повністю втрачені.

Зважаючи на це, ми будемо користуватися матеріалами Румянцевського опису сотенного містечка Пирятин Лубенського полку. Вони знаходяться у книзі 425 а, датовані вереснем – жовтнем 1767 р., складаються з відомостей, поданих ревізорами, складених місцевою канцелярією, копій універсалів, грамот, купчих, тощо [11].

У даній розвідці спробуємо проаналізувати лише один історико-демографічний аспект – статеві-вікову структуру населення міста, оскільки вік і статі є основними демографічними характеристиками [12, 31]. Крім того, в історичній демографії статеві-віковою структурою населення прийнято вважати розподіл населення на чоловіків і жінок [13, 62]. Демографи, аналізуючи статеву структуру, визначають три основні показники: абсолютну чисельність чоловіків і жінок, віковий поділ і співвідношення статей, як у всьому населенні, так і в окремих вікових групах [13, 62]. Саме за такими параметрами й в даній послідовності ми будемо аналізувати структуру населення Пирятина.

За нашими підрахунками в описі міститься відносно повна інформація про 974 жителів Пирятина, з них – 473 чоловіки і 501 жінка. Дослідження статеві-вікового складу розпочнемо поділом усіх мешканців на великі вікові групи. Для цього скористаємося методикою французьких вчених Л. Анрі та А. Блюма. Вони виділяють два способи такого поділу. Перший передбачає розподіл на молодих (0-19 років), дорослих (20-59 років) та літніх (60 і старші). Другий – поділ на дітей (0-14 років), осіб активного віку (15-64 роки) та літніх (65 років і старші) [14, 23]. Але зважаючи на особливості джерела і тогочасні уявлення про дитинство і старість, сучасний дослідник Ю. Волошин пропонує наступний поділ: діти (0-14 років), активне населення (15-59 років), літні (60 і старші) [7, 112].

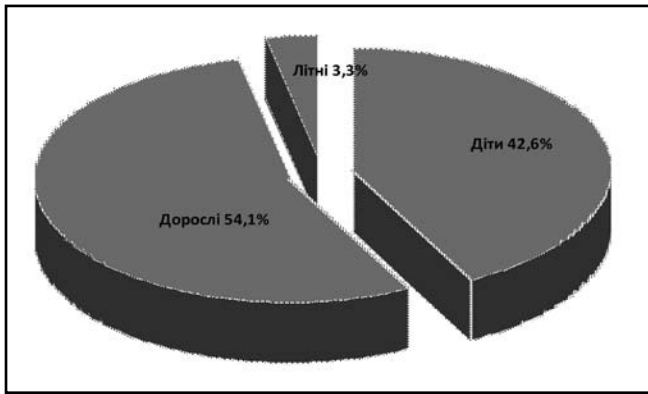
Розподіл на великі вікові групи необхідний для того, щоб визначити частку активного, працездатного населення. І. Сердюк, посилаючись на тогочасне законодавство¹ Гетьманщини, вказує на вік 13-14 років як на межу між дитинством і активним віком. Основна частина молоді починала активну й постійну працю в 14-16 років (хоча в описі Пирятин зустрічаємо дані про робітників і молодшого віку «работница Варвара, звания козачого, 9 лет, здорова» [11, арк. 494]). Особами літнього віку вважалися ті, кому виповнилося 60 років і старші [11, 85-86]. Відповідно до цього розподілимо населення містечка Пирятин за запропонованими критеріями. Результати представлені в табл. 1.

Таблиця 1
Розподіл населення міста Пирятин
за великими віковими групами

Вікова група	0-14			15-59			60 і старші		
	разом	ч	ж	разом	ч	ж	разом	ч	ж
Чисельність	415	217	198	527	239	288	32	17	15

З'ясуємо рівень демографічної старості населення містечка. Для цього використаємо

1. У містах Гетьманщини діяв Литовський статут 1588 р., магдебурзьке право і Саксонське зерцало.

Мал. 1. Структура населення міста Пирятин за даними Генерального опису (%)

методику польського вченого Е. Россета. Потрібно підрахувати частку осіб віком 60 років і старших. Демограф Е. Россет вважав населення молодим, якщо частка літніх людей не перевищує 8 % [13, 72]. Експерти відділу демографії ООН в 1959 р. прийняли вік 65 років як межу для визначення процесів старіння [15].

Як з'ясувалося серед населення Пирятин, частка літніх людей становила 3,3 % (див. мал. 1). Таким чином населення містечка було молодим, що в цілому притаманне традиційному доіндустріальному суспільству.

Основну масу мешканців містечка становило активне населення – 54,1 %. Цей досить високий показник пояснюється, очевидно, високим рівнем трудової міграції до Пирятин. Діти (0-14 років) становили 42,6 %.

Населення Пирятин мало порівняно збалансований статевий склад (див. табл. 2). За даними Румянцевського опису, у містечку проживало 48,5 % чоловіків і 51,5 % жінок. Незначна перевага хлопчиків (52,3 %) над дівчатками (47,7 %) в дитячій групі змінюється перевагою жінок (54,6 %) над чоловіками (45,4 %) у активній. Це можна пояснити впливом трудової міграції, зокрема тим, що в описі знаходимо велику кількість робітниць – жінок, і традиційним вищим рівнем смертності серед чоловіків, та відновленні переваги чоловіків (53,1%) над жінками (46,9%) у старшій віковій групі.

Таблиця 2

Статеве співвідношення населення міста (%)

0-14		15-59		60 і старші		Все населення	
чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.
52,3 %	47,7 %	45,4 %	54,6 %	53,1 %	46,9 %	48,5 %	51,5 %

Однак, побудовані нами таблиці відображають лише загальні характеристики статеві-вікового складу населення Пирятин. Дані наведені в них є відносними тому, що ми характеризували населення на великих вікових проміжках. Щоб виправити це, використаємо таблицю «необроблених даних» (див. табл. 3), запропоновану Л. Анрі та А. Блюмом [14, 16-17]. У ній усіх жителів розподілимо за віком, статтю,

сімейним станом; коли не можна визначити сімейний стан, дані заносилися в графу «не з'ясовано». За основу поділу взяті п'ятирічні вікові групи.

Таблиця 3

Розподіл населення Пирятин за статтю, віком та сімейним станом

Вікова група (роки)	Чоловіки					Жінки				
	холості	жонаті	вдівці	сім. ст. не з'яс.	разом	холості	заміжні	вдови	сім. ст. не з'яс.	разом
0-4	78				78	73				73
5-9	74				74	67				67
10-14	64				64	58				58
15-19	46				46	63	2		1	66
20-24	9	7		3	19	8	22		1	31
25-29	1	18	1	1	21	2	33	2	5	42
30-34	1	26		3	30	2	45	6	1	54
35-39	1	27	3	2	33		24	6	3	33
40-44	1	32	3	1	37		29	7		36
45-49	1	23			24		6	3		9
50-54		19	2	2	23		4	6		10
55-59		6		1	7	1	4	1	1	7
60-64		8	1	1	10	1		7		8
65-69		2			2		1	3		4
70 і ст.		3	1	1	5			3		3
Разом	276	171	11	15	473	275	170	44	12	501

Спочатку з'ясуємо частку чоловіків у загальному складі населення (чоловічий коефіцієнт) і число чоловіків на 100 жінок (співвідношення статей). Чоловічий коефіцієнт Пирятин дорівнює 0,486 (473/974), що свідчить про перевагу жінок. Співвідношення статей дорівнює 94,4 (100×473/501).

Показник розподілу за статтю використовується значно частіше, ніж чоловічий коефіцієнт, і в даному випадку є досить низьким. У випадку переваги чоловіків, дослідник Ю. Волошин говорить про можливість недообліку жінок, бо вони не сплачували податки й часто залишалися поза увагою ревізорів [7, 116].

Докладніше статеве співвідношення спробуємо отримати, розглянувши ситуацію в різних вікових категоріях. Для цього застосуємо формулу для кожної вікової групи окремо. Для порівняння буде корисним долучити дані типової таблиці ООН для закритого населення [14, 28].

Отримані результати ілюструємо за допомогою графіка (див. мал. 2), де вік позначений на абсцисі, а статеве співвідношення – на ординаті.

За допомогою графіка розглянемо відповідність статевому співвідношенню населення Пирятин класичній динаміці. У наймолодшій віковій групі (0-4 роки) показник становить 106,8 при нормі 102,3. У наступних категоріях (5-9 років) і (10-14 років) він становить 110,4 і 110,3 відповідно. Графік показує низьку чисельність чоловіків 15-19, 20-24, 25-29, 30-34 і 65-69 років та жінок віком 45-49 і 50-54 років.

Отже, крива графіку, що характеризує статеве співвідношення населення містечка Пирятин, кардинально відрізняється від показників типової

Мал. 2. Вікове співвідношення за статтю

таблиці ООН. Це можна пояснити тим, що «таблиця ООН» створена для закритого населення, а населення ранньомодерного міста було відкритим – воно зазнавало впливів міграцій, участі чоловіків у військових діях, різної смертності тощо. Поєднання різних чинників сформувало і відповідне співвідношення статей сотенного містечка.

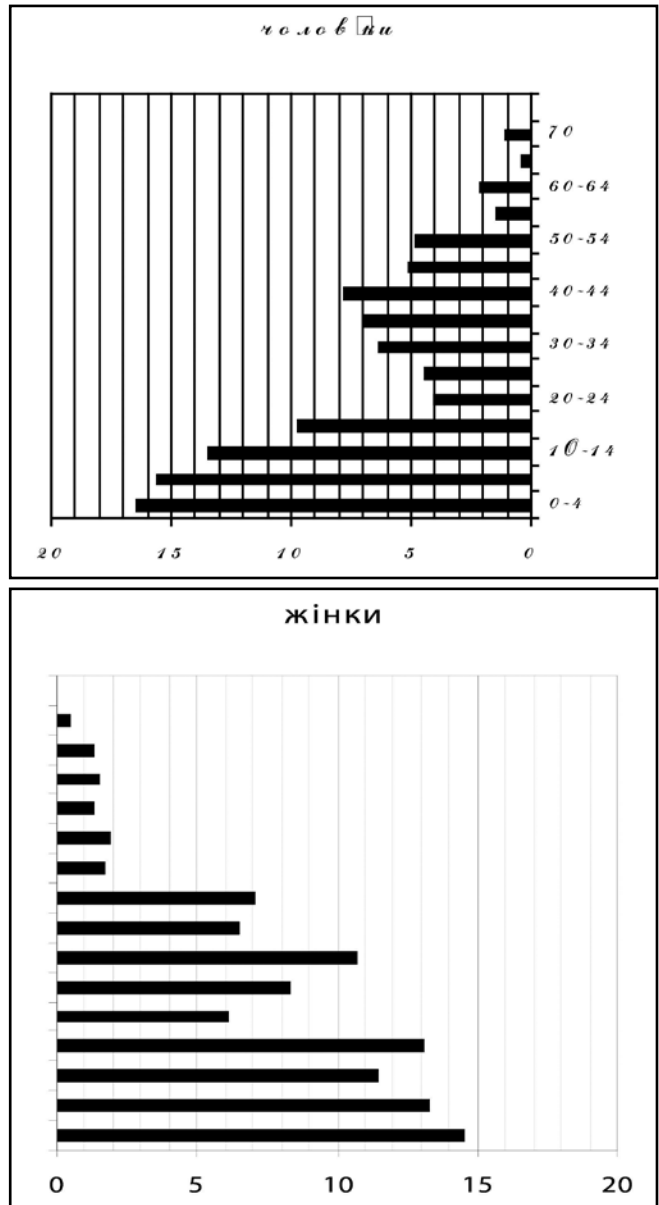
Для докладнішого пояснення процесу формування статевих вікових структур населення Пирятини звернемося до побудови статевих вікових пірамід. Цей метод є одним з найбільш апробованих інструментів для розуміння демографічних процесів [8, 92]. Піраміди є двосторонніми гістограмами (окремо для кожної статі) розподілу населення за віком і статтю. Вік позначається на вертикальній осі, а чисельність на горизонтальній. Кожна вікова група представлена у вигляді прямокутника з площею, пропорційною чисельності даної групи (див. мал. 3).

Обидві конструкції мало схожі на класичні піраміди і демонструють різкі коливання чисельності обох статей. Сама ж форма пірамід, на думку дослідника І. Сердюка, характерна для традиційного молодого населення з високим рівнем народжуваності і смертності [8, 94].

Отже, можна зробити висновок, що матеріали Румянцевського опису Пирятини є досить інформаційним джерелом для визначення статевих вікової структури населення містечка. Дані опису дають нам можливість використовувати обрані методики історико-демографічного аналізу.

Ми виявили, що у містечку домінували особи працездатного віку – їхня частка становила 54,1 %. Діти становили 42,6 %, особи літнього віку – 3,3 %. Отже, за рівнем демографічної старості населення Пирятини було молодим, оскільки частка людей похилого віку не перевищувала норму.

Населення мало відносно збалансований статевий склад між чоловіками (48,5 %) та жінками (51,5 %). Це можна пояснити впливом трудової міграції (в описі знаходимо велику кількість робітниць-жінок) і традиційним вищим рівнем смертності серед чоловіків. Найбільший дисбаланс між статями спостерігається у наступних вікових групах: 45-49, 50-54 рр. (перевага чоловіків) та 15-

Мал. 3. Статеві вікові піраміди населення м. Пирятини

19, 20-24, 25-29, 30-34 і 65-69 рр. (перевага жінок). У категоріях 0-4, 5-9, 10-14, 35-39 і 40-44 навпаки бачимо майже ідеальний баланс між статями.

Тобто, перед нами постає місто з молодим суспільством, відкритим для міграційних процесів, які істотно впливали на структуру його населення. Ці особливості, поряд з характерною рисою містечка – порівняно високою часткою осіб активного віку, були зумовлені дією природних і механічних чинників, відповідною демографічною поведінкою населення Пирятини.

Посилання

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. Том 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе. – К. Основи, 1995. – С. 413–483; Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т.1. Феномен средневекового урбанизма. – М.: Наука, 1999. – С.9-11.
2. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. – К., 1963. – 388 с.; Пляшко Л. Подорож до міста XVIII ст. – К.,

1980. – 152 с.

3. Вечерський В.В. Історіографія архітектури і містобудування доби Гетьманщини // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том ССХІ. Праці Комісії архітектури та містобудування. – Львів, 2001. – С. 18-53.; Вечерський В.В. Плани міст Лівобережної України XVII-XVIII ст. як джерела вивчення містобудівного розвитку // Архітектурна спадщина України. – Вип. 3, част. 1. – К.: Українознавство, 1996. – С.105-121.

4. Дмитренко В. Сім'ї парафіяльного духовенства другої половини XVIII століття – спроба історико-демографічного аналізу за матеріалами сповідних розписів Пирятинської протопопії Київської єпархії // Краєзнавство. – 2009. – № 3-4. – С. 202-207.

5. Пилипенко Н. Інформативні можливості метричних книг у дослідженні демографічної поведінки сільського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії. – Харків, 2006. – Вип. 9. – С. 69-82.

6. Сакало О. Домогосподарства сільського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.: деякі історико-демографічні аспекти (на прикладі села Ведмеже Роменської сотні Лубенського полку) // Краєзнавство. – 2008. – №1-4. – С. 168-174.

7. Волошин Ю. Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект). – Полтава: АСМІ, 2005. – 312 с.

8. Сердюк І. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. – Полтава: АСМІ, 2011. – 304 с.

9. Сердюк І. Румянцевський опис Малоросії як джерело вивчення демографічних характеристик міст Гетьманщини // Історична пам'ять. – 2008. – № 2. – С. 144-152.

10. Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр. Показчик населених пунктів. – К.: Центр. держ. іст. Архів УРСР в м. Києві, 1959. – 184 с.

11. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 57, оп. 1, спр. 425 а, арк. 1-119, 162-534, 543-574.

12. Дорошенко Л. Демографія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: МАУП, 2005. – 112 с.

13. Муромцева Ю.І. Демографія: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2006. – 300 с.

14. Анри Л., Блюм А. Методика анализа в исторической демографии. / Пер. с франц. С. Хока и Ю. Егоровой – М.: РГГУ, 1997. – 207 с.

15. Сапожникова Т. Демографическое старение: прогнозы, причины, последствия [Електронний ресурс]. Режим доступу: // <http://ej.kubagro.ru/2007/01/pdf/10.pdf>.

Ночовный Ю.В. Историко-демографический анализ населения Пирятина во второй половине XVIII в.

В статье исследуется население сотенного города Гетманщины по материалам Румянцевской описи Пирятина. Определена численность и поло-возрастной состав его жителей.

Ключевые слова: Румянцевская опись, город, демография, население, пол, возраст, Пирятин.

Nochovnyi Yu.V. Historical and demographic analysis of the population of Pyriatyn in the second half of XVIII century

The article examines the population of centesimal town of Hetmanate by the materials of Rumiantsev describe of Pyriatyn. The size and sex-age structure of its inhabitants is determined.

Key words: Rumiantsev description, small town, demography, population, sex, age, Pyriatyn.

15.03.2013 р.

УДК 94 (477): 101.9 «17»

М.Й. Заремський

«ФІЛОСОФІЧНІ ПРОПОЗИЦІЇ» Я.П. КОЗЕЛЬСЬКОГО ЯК ВИДАТНА ПАМ'ЯТКА ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА

У статті здійснено аналіз спроби Я.П. Козельського теоретично обґрунтувати власний просвітницький проект, адаптований до російської дійсності, та виклад головних засад філософських творів мислителя. Встановлено, що в його поглядах отримали творче оформлення передові для свого часу філософські та соціально-політичні ідеї, які були на рівні систем тогочасного європейського Просвітництва.

Ключові слова: Козельський Я.П., практична філософія, пряма істина, добросесність, Просвітництво, право на помсту.

Аналізуючи розвиток філософських ідей в Україні, можна переконатися в однобокості і поверховості оцінок розвитку вітчизняного історико-філософського процесу як такого, що виявився безслідним для його певних історичних періодів («Росія – країна без XVIII століття»), а «російське філософування XVIII століття – безплідна рівнина», що перебуває поза колом основних ідей епохи Просвітництва. При цьому наполегливо підкреслюється нібито відсутність оригінальних свідчень філософської культури, а твори вітчизняних мислителів кваліфікуються як такі, що відзначаються поверховим характером, еkleктичними та компілятивними рисами. Спираючись на твори українського мислителя XVIII століття Якова Павловича Козельського, автор статті досліджує історію формування його філософської системи, онтологічні, гносеологічні, етико-гуманістичні та політико-правові погляди, спростовуючи таким чином висловлені тези. З огляду ж на те, що об'єктом дослідження є проблематика «практичної» філософії (етика, політика, юриспруденція), викладена у його основному творі «Філософічні пропозиції», написаному упродовж року, 245 років тому (1768), де концептуалістика нашого співвітчизника багато в чому перегукується з інтенціями західноєвропейських мислителів епохи Просвітництва, важливо акцентувати увагу саме на дочасності і достатньо високій сформованості цієї оригінальної системи (саме як системи – відповідно до її оцінок із боку видатного земляка Якова Миколайовича Колубовського [16, 5]), на справедливості оцінок національної філософії з боку Г.Г. Шпета, який зазначав: «Філософія набуває національного характеру не у відповідях – наукова відповідь, дійсно, для усіх народів і мов одна, – а у самій постановці питань, у їх підборі, в модифікаціях» [15]. Маємо також пам'ятати, що, за оцінкою переважної більшості дослідників, написання цього твору послужило однією з головних причин його фактичного заслання в Глухів, де колезький радник Козельський із 1770 по 1778 рік працюватиме в Малоросійській колегії.

Спробуємо всебічно врахувати сукупність